

Emancipovaný divák

Táto práca vznikla vďaka ponuke, ktorú som dostal pred niekoľkými rokmi. Mal som otvoriť letnú umeleckú akadémiu venovanú úvahám o divákovi, a to na základe vlastných myšlienok rozpracovaných v knihe *Nevedomý učiteľ*.¹ Návrh ma najskôr trochu zaskočil. *Nevedomý učiteľ* načrtával excentrickú teóriu a zvláštny osud Josepha Jacotota, ktorý na začiatku 19. storočia vyvolal škandál tvrdením, že nevedomý človek môže iného nevedomého človeka naučiť niečo, čo sám nevie; ktorý vyhlasoval rovnosť inteligencií a ktorý proti vzdelávaniu ľudu staval intelektuálnu emancipáciu. Jeho myšlienky upadli do zabudnutia už v polovici jeho storočia. V osemdesiatych rokoch 20. storočia som považoval za vhodné oživiť ich a rozvíriť debatu o užitočnosti verejného školstva kameňkom intelektuálnej rovnosti. Aký prínos však môžu mať pre súčasnú reflexiu umenia myšlienky muža, ktorého umelecký svet sa dá ohraničiť menami ako Demostenes, Racine a Poussin?

Keď som nad tým premýšľal, zišlo mi na um, že absencia akéhokoľvek očividného vzťahu medzi myšlienkou intelektuálnej emancipácie a otázkou dnešného diváka vlastne nie je márna. Možno je to príležitosť radikálne sa odkloniť od teoretických a politických predpokladov, na ktorých ešte dnes, hoci v postmodernej podobe, stoja tie najdôležitejšie debaty o divadle, performancii a divákovi. Aby som tento vzťah ukázal a naplnil ho zmyslom, musel som zrekonštruovať sieť predpokladov, ktoré sa v diskusii o vzťahoch medzi umením a politikou sústreďujú okolo otázky diváka. Bolo treba načrtnúť globálny model racionality, na ktorého pozadí sme boli zvyknutí posudzovať politické implikácie divadelného predstavenia. Používam práve tento pojem, pretože zahŕňa všetky formy divadla – dramatický dej,

1 RANCIÈRE, Jacques. *Le Maître ignorant: Cinq leçons sur émancipation intellectuelle*. Paris : Fayard, 1985. ISBN 978-2-213-01925-3.
Pozvanie otvoriť 20. augusta 2004 piatu Medzinárodnú letnú Akadémiu vo Frankfurte som dostal od švédskeho performeru a choreografa Mårtena Spångberga.

tanec, performanciu, pantomímu a iné, kde sa telá dávajú do pohybu pred zhromaždeným publikom.

Množstvo kritik, ktorým divadlo za celé svoje dejiny dalo látku, možno vlastne vzťahnuť k jednej podstatnej formulácii. Nazvem ju diváckym paradoxom, paradoxom, ktorý je možno zásadnejší než slávny herecký paradox. Tento paradox znie jednoducho: niet divadla bez diváka (nech by bol aj jediný a skrytý, ako vo fiktívnom predstavení *Nemanželského syna*, vďaka ktorému vznikli aj Diderotove *Rozhovory*). Lenže odporcovia tvrdia, že byť divákom je utrpenie, a to z dvoch dôvodov. Po prvé, dívanie sa je opakom poznávania. Divák sa ocitá zoči-voči zdaniu a nevie, ako toto zdanie vzniklo, ani akú skutočnosť zahrňa. Po druhé, je opakom konania. Publikum nehybne zotrúva na mieste, je pasívne. Býť divákom znamená byť oddelený od schopnosti poznávať, aj od možnosti konať.

Toto vymedzenie otvára cestu dvom rôznym záverom. Prvým je, že divadlo je skrátka niečo zlé, je to javisko ilúzií a pasivity, ktoré treba zničiť v prospech toho, čo zakazuje: v prospech poznávania a konania, procesu poznávania i konania riadeného poznaním. K tomuto záveru už dávno dospel aj Platón: divadlo je miesto, kam sa nevedomí chodia pozeráť na utrpenie druhých. Divadelná scéna im ponúka predstavenie pátosu, prejav choroby – túžby a utrpenia, teda rozštiepenie seba, vyplývajúce z nevedomosti. Vlastným účinkom divadla je prenos tejto choroby prostredníctvom inej choroby: prostredníctvom pohľadu očareného tieňmi. Postavy trpia chorobou nevedomosti a pohľad túto chorobu prenáša prostredníctvom mašinérie nevedomosti, prostredníctvom optického stroja, ktorý učí divákov ilúzii a pasivite. Správne spoločenstvo je potom to, ktoré netoleruje divadelný prenos, to, kde je miera ovládania spoločenstva vtelená priamo do živých postojov jej členov.

To je celkom logická dedukcia. Napriek tomu sa u kritikov divadelnej mimézis neujala. Kritici zvyčajne zachovali premisy, no zmenili záver. Kto hovorí o divadle, hovorí aj o divákovi, a to je zle, povedali. To je ten diva-

delný kruh, ako ho poznáme, ako ho spoločnosť vytvarovala na svoj obraz. Potrebujeme teda iné divadlo, divadlo bez divákov, nie divadlo s prázdnyimi sedadlami v hľadisku, ale divadlo, kde by sa pasívny optický vzťah implikovaný týmto slovom podriadil inému vzťahu, implikujúcemu iné slovo, to, ktoré označuje, čo sa deje na scéne – *dráme*. Dráma znamená konanie, akciu. Divadlo je miestom, kde konanie uskutočňujú telá v pohybe pred živými telami schopnými mobilizácie. Sediace telá už možno rezignovali na svoju silu. No táto sila sa vracia, znovu sa aktivuje v performancii tých prvých tiel, v inteligencii, ktorá túto performanciu utvára, v energii, ktorú produkuje. Na tejto aktívnej sile treba postaviť nové divadlo, či skôr divadlo prinavrátené svojej pôvodnej cnosti, skutočnej podstate, pretože predstavenia požíciavajúce si toto meno často ponúkajú iba jej degenerovanú verziu. Potrebujeme divadlo bez divákov, divadlo, kde prítomných neopantajú obrazy, ale kde budú aktívnymi účastníkmi, a nie pasívnymi voyeurmi.

Tento obrat sa uskutočňoval podľa dvoch hlavných, vo svojom počiatku protikladných schém, hoci v praxi i v teórii reformovaného divadla sa obe často miešali. Podľa prvej treba diváka vytrhnúť z otupenosti lenivca fascinovaného zdaním a z empatie, ktorá ho núti stotožňovať sa s postavami na scéne. Treba mu ukázať zvláštne, nezvyčajné predstavenie, záhadu, ktorú bude musieť vyriešiť. Tým ho donútíme vymeniť pozíciu pasívneho diváka za postoj skúmajúceho diváka alebo vedeckého bádateľa pozorujúceho javy a pátrajúceho po ich príčinách. Alebo mu treba ponúknuť ukážkovú dilemu, podobnú hádankám, aké riešia tí, čo sú zapojení do rozhodovania o konaní. Tým si divák cibrí schopnosť zvažovať dôvody, diskutovať o nich a napokon si vybrať.

Podľa druhej schémy treba zrušiť práve tento zvažujúci odstup. Diváka treba zbaviť pozície pozorovateľa, v pokoji skúmajúceho ponúknuté predstavenie. Treba ho pripraviť o túto iluzórnu kontrolu, vťahnúť ho do magického kruhu divadelného konania, kde vymení privilégium racio-